

**Поселення першої чверті I тис. н. е.
поблизу с. Велика Слобідка
на Середньому Дністрі**

Поселення Велика Слобідка I розташоване в 1 км від села в урочищі Солонці і займає пологий південний схил над каньйоном, у підніжжі якого протікає р. Мукша, права притока Дністра. Судячи за знахідками кераміки на поверхні, воно тягнеться вздовж схилу довжиною понад 1 км і шириною 500—600 м.

На поселенні закладено три розкопи загальною площею 700 м². Культурний шар потужністю 0,2—0,3 м починається на глибині 0,4 м. Нижче залягає передматериковий суглинок, який переходить у материкову глину жовтого кольору. Культурний шар слабо насичений. Лише зрідка траплялися уламки глиняної обмазки, кераміки, перепаленого каміння.

Пам'ятка багатощарова. Крім селища I—III ст. тут відкрито поселення трипільської культури, пізньоскіфського та ранньослов'янського періодів. До горизонту першої чверті I тис. н. е. належить чотири житла, одна господарська споруда та п'ять ям.

Житло 2 — виявлене на глибині 0,6 м*. Розміри: 3,3×3,6 м, висота стінок 0,1 м від рівня долівки. Це споруда наземного типу з дещо опущеною в материк долівкою (рис. 1, 1). Вона має близьку до овальної форму і дещо витягнута по лінії північ—південь.

Долівка рівна, добре утрамбована, особливо навколо вогнища, яке розміщене посередині житла, викладене дрібними каменями і має округлу форму розмірами 1,8×1,6 м. Товщина викладки 0,2—0,25 м; каміння сильно перепалене. Навколо вогнища і по периметру стінок — п'ять ямок від стовпів. Ще шість розташовано по кутах, були, ймовірно, опорою стін і даху. Їх діаметр 0,2—0,25 м, глибина 0,2—0,3 м від рівня долівки. Два стовпи, від яких залишилися ямки діаметром 0,2—0,22 м і глибиною 0,3—0,33 м, розміщувалися навколо вогнища і являлися основою якоїсь перегородки, що відділяла його від іншої площі житла.

У заповненні: незначна кількість ліпної кераміки та кістки тварин. Серед посуду виділяються лощена миска, уламок диска-покришки та два уламки горщиків з підлощеною поверхнею темно-сірого кольору (рис. 1, 2—5).

Житло 4 — на глибині 0,5 м. Прямокутна у плані напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Стінки прямі, долівка добре утрамбована, рівна. Розміри 4,2×3 м, глибина 0,4 м від рівня виявлення (рис. 1, 6). Біля східної стінки (0,45 м від неї) розташоване вогнище глинобитної конструкції. Форма його овальна, розміри 0,53×0,42 м, товщина череня 3 см. В долівці — 5 ямок від стовпів. Три з них розміщені по кутах, одна — посередині східної стінки, інша — посередині південної. Діаметр: 0,2—0,3 м, глибина 0,12—0,32 м від рівня долівки.

У східному куті розташоване заглиблення округлої форми, діаметром 0,7 м, глибиною 0,25 м від рівня долівки.

У заповненні: 28 уламків ліпного і 21 фрагмент гончарного посуду. У верхньому шарі знайдено частину бронзової двочленної фібули з декоративним рубчастим кільцем (рис. 1, 7—13).

Житло 6 — на глибині 0,5 м. Споруда підпрямокутної форми з заокругленими кутами, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки дещо похилі. На рівній, добре утрамбованій долівці (рис. 2, 1) три ямки від стовпів: дві — посередині східної стінки і одна у північно-західному куті, діаметром 0,2—0,3 м, глибиною 0,12—0,14 м від

* Рівень визначено від сучасної поверхні. Тут і далі по тексту.

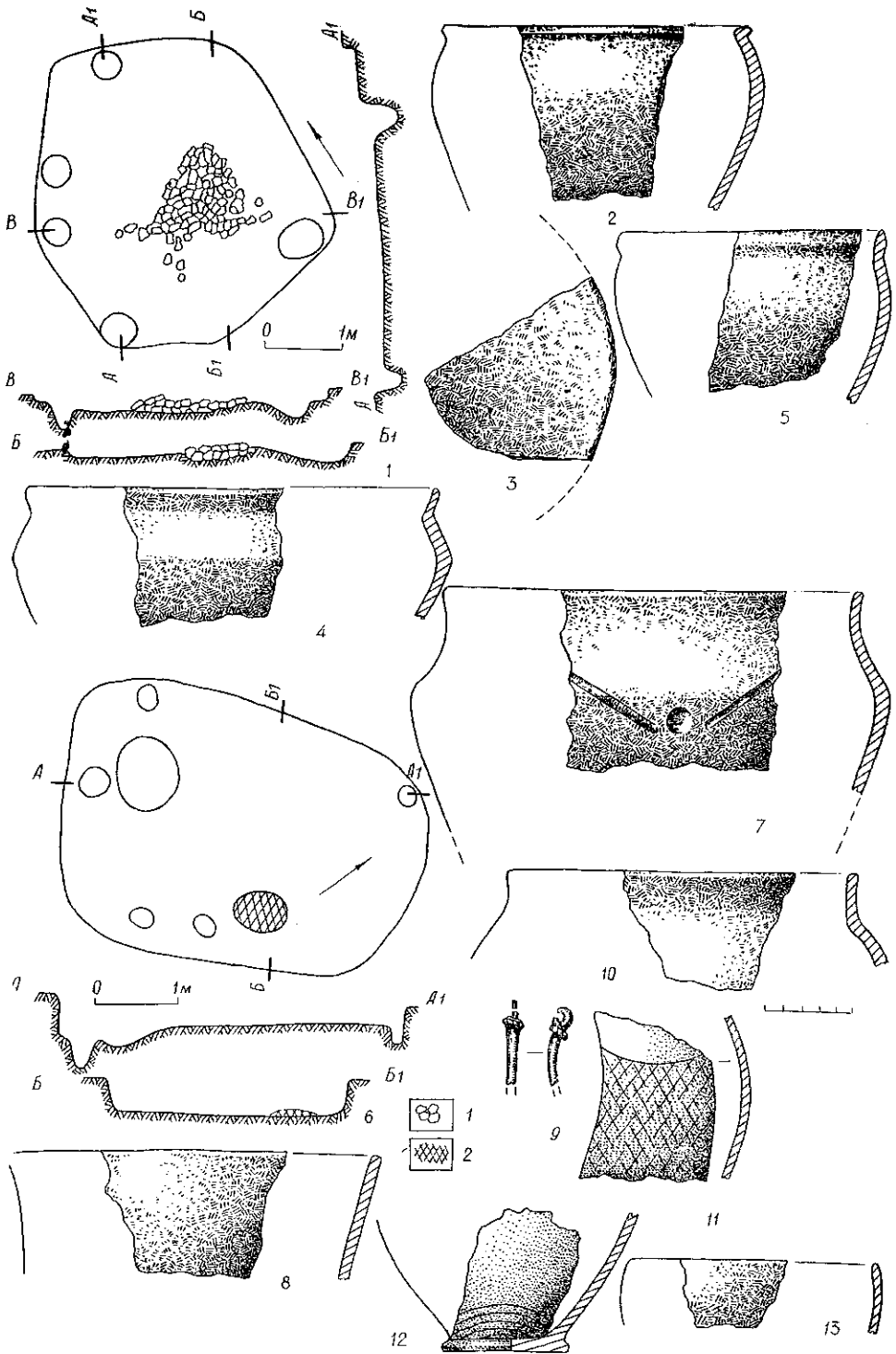

Рис. 1. Поселення Велика Слобідка I.

1 — план та розріз житла 2; 2—5 — кераміка з житла 2; 6 — план та розріз житла 4; 7—13 — знахідки із житла 4. 1 — черинь; 2 — каміння.

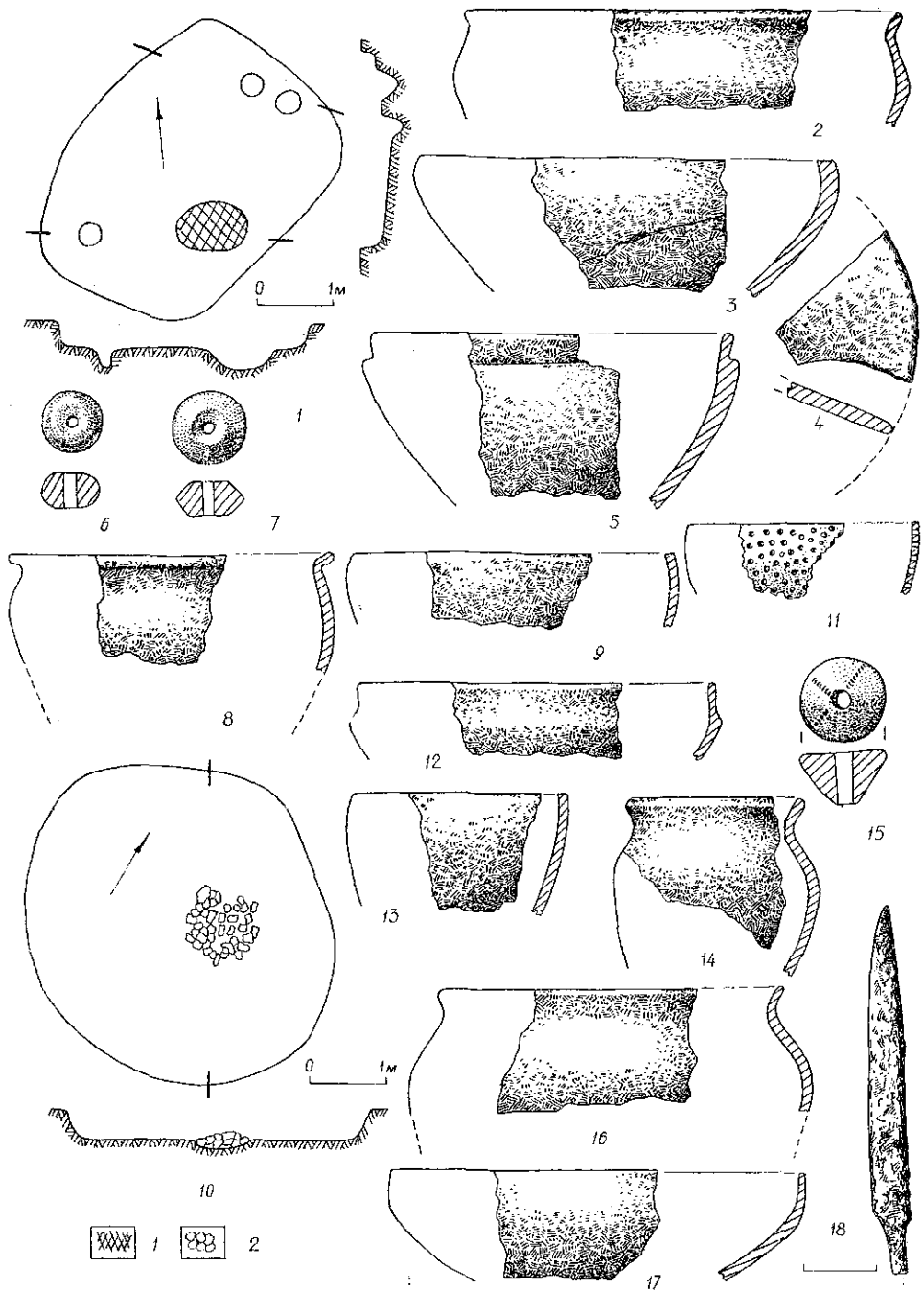

Рис. 2. Поселення Велика Слобідка I:

1 — план та розрізи житла 6; 2—9 — знахідки із житла 6; 10 — план та розрізи житла 8; 11—18 — знахідки із житла 8. 1 — чернь; 2 — каміння.

рівня долівки. Ще одне заглиблення овальної форми (0,5×0,8 м, глибиною 0,2 м від рівня долівки) виявлено у південно-західному куті. Його призначення невідомо. Тут знаходилися вуглики та попіл. Можливо, це залишки вогнища (3,4×2,7 м, глибина 0,28 м від рівня виявлення). У заповненні: значна кількість фрагментів ліпної кераміки (рис. 2, 2—9).

Житло 8 — на глибині 0,5 м. Овальна у плані напівземлянка, трохи витягнута по лінії схід—захід. Стінки прямі, розміри: 3,4×3,47 м,

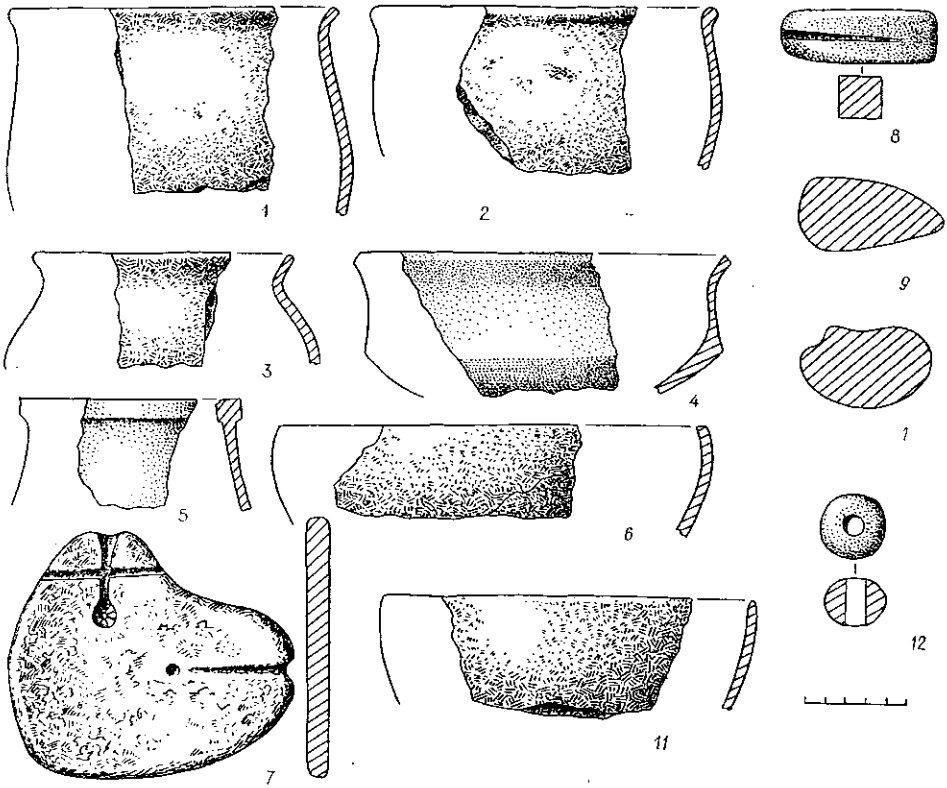

Рис. 3. Вироби з глини та каменю.

1 — яма 5; 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12 — культурий шар; 3, 6 — яма 9; 8 — яма 8; 11 — яма 11.

висота стінок 0,3—0,34 м (рис. 2, 10). Посередині добре утрамбованої, рівної долівки — вогнище. Округлої форми, діаметром 0,84 м; викладене дрібним, сильно перепаленим камінням.

У заповненні: значна кількість фрагментів ліпної кераміки, прясло та залізний ніж (рис. 2, 11—18).

Господарська споруда № 1 овальної форми, 3×2,8 м, глибина 0,5 м від рівня виявлення. Під північною стінкою розміщена підвальна яма округлої форми: 1,2×1,3 м, глибина 0,9 м від того ж рівня.

У заповненні: незначна кількість уламків ліпної кераміки та кістки тварин. Виділяється один уламок гончарної кераміки.

Господарські ями овальної або округлої форми, стінки звужені або розширені донизу, дно рівне, в одному випадку лінзовидне. У заповненні: фрагменти ліпної кераміки, кістки тварин (рис. 3, 1, 3, 6, 7, 11).

На описаному поселенні зібрано велику кількість керамічного матеріалу. Він представлений фрагментами від ліпних та гончарних посудин. Переважає ліпний посуд. Поверхня черепків шорстка або лощена, темно-брунатного кольору. Малочисельний посуд з лощеною поверхнею чорного або світло-брунатного кольорів.

Один горщик з житла 4 орнаментований кружальцями-ямками, від яких в обидві сторони відходили скісні врізні короткі лінії (рис. 1, 7). Ще один уламок лощеної посудини оздоблений наліпним орнаментом у вигляді свастики.

Ліпний посуд: горщики, миски, кухлики, плоскі диски-покришки (таблиця).

Найчисельніші горщики, які за формою верхньої частини діляться на ряд типів. Тип I — це невеликі посудини з короткими, відігнутими

Розподіл основних типів ліпної кераміки на поселенні поблизу с. Велика Слобідка

Назва об'єкта	Горщики (типи)				Миски (типи)			Кухлики	Диски
	I	II	III	IV	I	II	III		
Житло 2	2	—	—	—	1	—	—	—	1
Житло 4	—	—	2	1	—	—	—	1	—
Житло 6	1	—	—	—	1	1	2	—	—
Житло 8	—	3	—	—	—	1	1	2	—
Господарські ями	—	1	—	1	—	—	2	—	1
Культурний шар	1	1	—	—	—	—	—	1	—
Всього:	4	4	2	2	2	2	5	4	3

вінцями, високими округлими плічками і конічною придонною частиною (рис. 1, 2, 5; 2, 8).

Тип II — горщики більш значних розмірів з високими, добре відігнутими вінцями та крутими плічками (рис. 2, 14, 16; 3, 3). Близькі аналоги їм відомі на зарубинецьких пам'ятках Полісся та Середнього Подніпров'я¹. Багато їх на волино-подільських пам'ятках Верхнього Подністров'я та Західної Волині².

Тип III — великі посудини з незначно розхиленою горловиною, добре виділеними увігнутими плічками та конічним тулубом (рис. 1, 7). Аналогії: у пшеворській культурі пізньоримського часу на території Польщі³; на поселеннях у Сокильниках I, Підберіцях у Верхньому Подністров'ї. Крім того, знайдено кілька екземплярів біконічних горщиків з розхиленими вінцями та слабовираженими низькими плічками (рис. 3, 1, 2). Подібні посудини характерні для пшеворської культури⁴.

Виділено три типи мисок. Тип I — з розхиленими вінцями і чітко зазначеним переломом плічок у бочки (рис. 1, 4; 2, 2). Аналогічні їм з початком ранньоримського часу поширюються на всій території Правобережної України і Польщі, у пшеворській культурі⁵, пізньозарубинецьких пам'ятках Подніпров'я⁶, верхньодністровських та волинських пам'ятках I—III ст.⁷

Тип II — миски конічної форми з прямими вінцями і потовщеним із зовнішнього боку заломом плічок у бочки (рис. 2, 5, 12). Аналогії: у пшеворській культурі на території Польщі⁸, на пам'ятках Західної Волині та Верхнього Подністров'я⁹ і ранньоримських пам'ятках Південного Побужжя¹⁰.

Тип III — миски з невиділеними вінцями, прямими або увігнутими досередини плічками і сильно звуженою придонною частиною (рис. 2, 17). Аналогії: в багатьох культурах Лісостепової смуги Дністро-Дніпровського межиріччя на рубежі і в перших віках н. е.¹¹

Досить чисельні на поселенні великі біконічні миски з увігнутими до середини вінцями (рис. 2, 3, 9; 3, 6, 11). Аналогії: на дакійських пам'ятках Румунії, в липицькій культурі¹². Незначне місце серед кераміки займають кухлики конічної форми (рис. 2, 13). Аналогії: на дакійських пам'ятках, хоча зустрічаються і в інших культурах¹³. Знайдено також один друшляк: невелика посудина конічної форми у вигляді кухлика з наскрізними отворами у стінках (рис. 2, 11).

Інша група кераміки — плоскі диски, які використовувалися як покришки, а можливо, і як сковорідки (рис. 1, 3; 2, 4). Ця форма посуду зустрічається на всіх пам'ятках Подністров'я, Західної Волині, Середнього Подніпров'я I—II ст.

Виявлено невелику кількість гончарної кераміки. Всі без винятку уламки мають незначні домішки піску у тісті і лощену поверхню світло-сірого кольору. Деякі фрагменти прикрашені пролощеними пасмами. Основну частину (40%) всієї кераміки знайдено в житлі 4; один фрагмент — у господарській споруді № 1 та два — в ямі № 2. За формою це горщик з потовщеними вінцями та вузькою шийкою і миска

ребристого профілю (рис. 3, 5, 4). Аналогічні посудини широко відомі на пам'ятках черняхівської культури¹⁴.

В культурному шарі поселення виявлено кілька уламків від стінок та ручок світлоглиняних амфор. Фрагменти маловиразні, особливо ручки, тому більш конкретно визначити тип посудин, до яких вони належали, неможливо (рис. 3, 9—10).

До глиняних виробів належать також п'ять прясел та грузило. Три прясла мають округлу форму, одне — біконічну, а інші — зрізаного конуса. Два з них прикрашені накольчастими лініями (рис. 2, 6, 7; 3, 12). Грузило виготовлене з глини, подібної до тіста ліпних горщиків. Воно має прямокутну форму розмірами 15,5×9 см. Посередині — отвір діаметром 2,5 см. Предмет виконував, очевидно, роль тягарця для рибальських сітей.

Металеві вироби представлені бронзовою фібулою, шилом та залізним ножиком. Від фібули збереглася верхня частина без пружини (рис. 1, 9). Тулуб литий, масивний, спинка округла в перерізі. Під голівкою кільце з рубчастим орнаментом. Вона відповідає серії III прогнутих підв'язних фібул з високим приймачем і декоративним дротяним кільцем у схемі А. К. Амброза¹⁵. Шило виготовлене з бронзового, квадратного в перерізі стержня. Робоча частина округла, сильно побуріла, загострена на кінці, край черенка розклепаний. Довжина виробу 4,5 см. Залізний ножик має пряму, потовщену спинку і звужене до кінця лезо (рис. 2, 18), довжина якого 9 см, а черенка — 1 см.

Вироби з каменю представлені точильним бруском квадратної в перерізі форми (рис. 3, 8) та ливарною формочкою (рис. 3, 7). Остання являє собою відшліфовану кам'яну овальну плитку розмірами 8×9,5 см, товщиною 1 см. На одному краї розміщений прямокутний жолобок з кільцем, на іншому — вирізано хрестоподібний знак з рубчастим кільцем в основі.

Через відсутність на поселенні надійно датуючих матеріалів ми змушені при визначенні його хронології опиратися на порівняльно-типологічний аналіз кераміки, серед якої трапився лише один фрагмент посудини з профільованими, потовщеними вінцями (рис. 3, 2) і формою, характерною для пшеворських керамічних комплексів Подністров'я пізньолатенського часу¹⁶. Більшість форм кераміки мають аналогії в пшеворській, зарубинецькій культурах та керамічних дакійських комплексах I—II ст. Це, зокрема, гострореберні миски та миски типу III—IV, горщики типу I, II, IV. Ці посудини виявлені в житлах 2, 6, 8 та більшості господарських ям, які слід датувати кінцем I—II ст.

Пізніші на поселенні: житло 4, господарська споруда № 1, яма 2. В них поряд з ліпною керамікою, близькою до керамічного матеріалу попередніх жител, виявлені уламки гончарного посуду черняхівського типу. Цей комплекс датується бронзовою фібулою з високим приймачем і дротяним рубчастим кільцем III ст. н. е.¹⁷

Таким чином, загальні рамки існування поселення слід визначити кінцем I—III ст. Ймовірно, до III ст. належать також уламки ручок і стінок від світлоглиняних амфор.

Матеріали поселення Велика Слобідка I мають важливе значення для розуміння етнокультурного процесу, що відбувався на Середньому Дністрі в ранньоримській і на початку пізньоримського часу.

Останніми століттями до н. е. в цьому районі датовані пам'ятки поянешти-лукашівської культури та близькі до пшеворської пізньолатенського часу¹⁸. В наступний період відбувається змішування цих культур (матеріали поселення I ст. н. е. біля с. Бернашівка Вінницької обл.)¹⁹. Вони поєднують в собі дакійські і пшеворські елементи. Пам'ятка подібного типу виявлена також у Неполківцях II Чернівецької обл.²⁰

На рубежі II ст. н. е. етнокультурний процес цього району ускладнюється ще більше (матеріали поселення Велика Слобідка I). Тут виділяється кілька культурних компонентів. З чотирьох типів горщиків

два близькі до зарубинецької культури, два — до пшеворської. Останні групи посуду (миски, кухлики, диски) теж різнокультурні і мають аналоги в пшеворській, зарубинецькій та дакійській кераміці. При цьому слід зазначити своєрідний характер пшеворської та зарубинецької кераміки, яка за рядом ознак близька до волино-подільської групи пам'яток Верхнього Подністров'я.

Щодо жител, то більшість з них не мають спільних рис з об'єктами, відкритими у Верхньому Подністров'ї, Західній Волині та Південному Побужжі. За формою, конструктивними особливостями найповніші аналогії їм можна знайти на дакійських пам'ятках, зокрема в липицькій культурі²¹. Житла 2, 6, 8 досить близькі до житлової споруди I ст. н. е. з поселення біля с. Бернашівці²², що відбиває їх місцеві традиції. Схоже за культурними ознаками поселення біля с. Оселівка Чернівецької області²³.

Отже, починаючи з другої половини — кінця I ст. на Середньому Дністрі з'являється ще один культурний компонент, близький до зарубинецького. Судячи з аналізу керамічного матеріалу, сюди перемістилися змішані пшеворсько-зарубинецькі групи населення. Ці пам'ятки в значній кількості виявлені останніми роками у Верхньому Подністров'ї та Західній Волині²⁴. Просування носіїв цих культур на південь можна пояснити надлишком населення у зазначених районах, який створився в результаті міграції туди у середині I ст. н. е. зарубинецьких груп із Полісся.

Не виключено також, що на Середній Дністер перемістилася якась частина носіїв пам'яток типу Мар'янівка-Рахни з Південного Побужжя. Ці пам'ятки мають багато спільних рис з верхньодністровськими. В результаті поєднання цього змішаного компонента з місцевими дакопшеворськими елементами і виникли в другій половині — кінці I—II ст. пам'ятки типу Велика Слобідка I.

Вірогідно, протягом II—III ст. проходить поступовий процес вирівнювання характеру культури Верхнього і Середнього Подністров'я. Житло 4 з Великої Слобідки I (III ст.) відрізняється від раніше існуючих на цьому поселенні. Це вже напівземлянка прямокутної форми з вогнищем і стовповими ямками в долівці, яка в деталях повторює житлові споруди, виявлені на синхронних поселеннях Верхнього Подністров'я. На жаль, у цьому житлі знайдено мало ліпної кераміки, але ті форми, що вдалося реставрувати, теж не відрізняються від верхньодністровських.

У пізньоримський час на обох територіях існують близькі між собою пам'ятки черняхівського типу (матеріали поселень у Черепині, Дем'янові, Бакоті, Соколі та ін.). Можна допустити, що носіями цих пам'яток була, принаймні, частина спадкоємців культури ранньоримського часу Верхнього і Середнього Подністров'я. Проте для підтвердження цієї думки потрібні нові дослідження старожитностей ранньоримського часу, і в першу чергу, на Середньому Дністрі.

Д. Н. КОЗАК

Поселение первой четверти I тыс. н. э. у с. Великая Слободка на Среднем Днестре

Резюме

В публикации освещаются материалы, полученные при раскопках поселения I—III вв. у с. Великая Слободка Каменец-Подольского р-на Хмельницкой обл.

На площади 700 м² исследованы четыре жилые, одна хозяйственная постройка и пять ям. Жилища имеют овальную и близкую к прямоугольной форму с несколько углубленным в землю полом. Керамический материал поселения представлен обломками лепных горшков, мисок, кружек и плоских дисков, имеющих аналогии в волино-подольских древностях Верхнего Поднепровья и Волини. Небольшое количество составляет гончарная керамика черняховской культуры. Другие находки представле-

ны бронзовой фибулой с накладным рубчатым кольцом, глиняными пряслицами, ножом, формочкой для литья.

Основная часть построек датируется концом I—II вв., объекты, в которых найдена гончарная керамика черняховского облика, — III в. н. э.

Материалы поселения отражают сложный процесс этнокультурного развития населения Среднего Поднестровья в первой четверти I тыс. н. э., суть которого состоит в интеграции дакийской, пшеворской и зарубинецкой культур.

¹ *Каспарова К. В.* Новые материалы могильника Отвержичи и некоторые вопросы относительной хронологии зарубинецкой культуры Полесья // АС. — 1976. — № 17. — С. 45. — Рис. 7, 4; *Каспарова К. В.* Могильник и поселение у д. Отвержичи // МИА. — 1969. — № 160. — С. 143. — Рис. 9, 1; *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура на территории УССР. — Киев: Наук. думка, 1982. — С. 14. — Табл. III, 7.

² *Козак Д. Н.* Памятники рубежа и первых веков н. э. в Поднестровье и Западном Побужье // Славяне на Днестре и Дунае. — Киев: Наук. думка, 1983. — С. 79—86. — Рис. 1, 4; 3, 18—20; 6, 16—19; 7, 11.

³ *Dąbrowski K.* Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stan 1 w Piwniactach pow. Kalisz // MS. — 1958. — Т. 4. — Tabl. XVII. — 18. — S. 27—91.

⁴ *Цигилик В. М.* Населення Верхнього Подністров'я перших століть н. е. — Київ: Наук. думка, 1975. — Рис. 32—33.

⁵ *Kostrzewski B.* Smentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domagadzicach pow. Rawicz // FAP. — 1954. — Т. 4. — S. 253—269. — Rys. 82, 3; 88, 1; 187, 4.

⁶ *Максимов Е. В.* Новые зарубинецкие памятники Среднего Поднепровья // МИА. — 1969. — № 160. — С. 43. — Рис. 4, 2; *Бидзиля В. И., Пачкова С. П.* Зарубинецкое поселение у с. Лютеж // МИА. — 1969. — № 160. — С. 67. — Рис. 9, 18, 27, 30.

⁷ *Козак Д. Н.* Підберізці — поселення пшеворської культури на Львівщині // Археологія. — 1977. — № 23. — С. 74. — Рис. 5, 10; 6, 1.

⁸ *Kostrzewski B.* Smentarzysko z okresu... — Rys. 62, 9; 90, 9. — S. 253—269.

⁹ *Козак Д. Н.* Пшеворская культура в междуречье Днестра и Западного Буга // Проблемы этногенеза славян. — Киев: Наук. думка, 1978. — С. 77. — Рис. 5, 3.

¹⁰ *Хавлюк П. І.* Зарубинецька культура Південного Побужжя та Лівобережного Дністра // Археологія. — 1976. — № 18. — С. 10. — Рис. 4; 10; 12.

¹¹ *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура... С. 14. — Табл. III, 9; *Хавлюк П. І.* Зарубинецька культура... — С. 17. — Рис. 4; 5; 9; 13.

¹² *Parvan V. Yetica.* — București, 1926. — S. 791; *Цигилик В. М.* Населення Верхнього Подністров'я... — С. 94—96. — Рис. 34—36.

¹³ *Цигилик В. М.* Населення Верхнього Подністров'я... — Рис. 26—27, 85—86.

¹⁴ *Баран В. Д.* Черняхівська культура. — Київ: Наук. думка, 1981. — С. 189. — Табл. IV, 6, 7; XII; *Смирнова Г. И.* Поселение у с. Незвиско в первые века н. э. // МИА. — 1964. — № 116. — С. 205. — Рис. 6, 1, 4, 14.

¹⁵ *Амброз А. К.* Фибулы юга Европейской части СССР // САИ. — 1968. — Вып. Д—1—30. — Табл. 12, 5.

¹⁶ *Козак Д. Н.* Памятники рубежа и первых веков... — Рис. 13; *Пачкова С. П.* К вопросу о памятниках позднелатенского времени на Среднем Днестре // Проблемы этногенеза славян. — Киев: Наук. думка, 1978. — С. 57—72.

¹⁷ *Амброз А. К.* Фибулы юга Европейской части СССР. — С. 79.

¹⁸ *Пачкова С. П.* К вопросу о памятниках... — С. 57—70.

¹⁹ *Козак Д. Н.* Памятники рубежа и первых веков... — С. 89—102.

²⁰ *Тимощук Б. О., Никитина Г. Ф.* Памятники первых веков н. э. у с. Неполковцы // Вопросы древней и Средневековой археологии. — М.: Наука, 1978. — С. 93. — Рис. 1, 15.

²¹ *Цигилик В. М.* Населення Верхнього Подністров'я... — С. 42. — Рис. 11.

²² *Козак Д. Н.* Памятники рубежа и первых веков... — С. 103. — Рис. 13, 1.

²³ *Цигилик В. Н.* Двухслойное поселение у с. Оселивка на Днестре // АО. — 1975. — М.: Наука, 1976. — С. 402.

²⁴ *Козак Д. Н.* Памятники рубежа и первых веков... — С. 77—102.

Л. В. ВАКУЛЕНКО, О. М. ПРИХОДНЮК

Поселення біля с. Біляївка на Кіровоградщині

Південнодніпровською слов'янською експедицією ІА АН УРСР у 1982 р. досліджувалось поселення з черняхівським і пенківським шарами біля с. Біляївка Олександрівського р-ну Кіровоградської обл. Пам'ятку було відкрито місцевим краєзнавцем І. Д. Петренком у 1980 р.: під час зем-